

Stinzen en states

Stinzen:

Het Friese woord *stins* betekent steenhuis. Stinzen zijn verstevigde huizen. In Fryslân ontbraken tot 1500 een centraal bestuur en een landsheer. Belangentegenstellingen en conflicten konden dan ook vaak slechts door eigenrichting en geweld worden opgelost. Dit uitte zich in de aard en spreiding van verdedigbare huizen. Hun grote aantal viel tijdgenoten al op. De categorie stinzen is voor Fryslân belangrijk als uiting van de uitzonderingspositie die Fryslân bestuurlijk had in West-Europa en het historisch belang dat zij daarmee in de ontwikkeling van de provincie vertegenwoordigt.

De stinsterreinen bestonden vaak uit twee, door een brug met elkaar verbonden, omgrachte percelen, één met de stinstoren op de kunstmatige verhoging en één met een woning, doorgaans een boerderij. Dit tweeledige patroon van steenhuis en boerderij, elk binnen een eigen gracht, wordt in Fryslân veelvuldig aangetroffen.

In de 12e en 13e eeuw braken tussen de grootgrondbezittende aanzienlijken in hun zoeken naar machtsposities onderlinge vetes uit. De hoofdelingen bouwden om lijf en goed te beschermen grofweg vanaf halverwege de 12^e eeuw stinzen, torenvormige gebouwen die verdedigd konden worden. Vaak werd de stins (stenhuis) gebouwd op een hoge opgeworpen heuvel, soms omgracht, die we een stinswier noemen. De stenen gebouwen vielen op tussen de van hout, leem en riet gebouwde woonsteden van anderen. Ze waren betrekkelijk veilig voor aanvallen en ze representeerden bovendien de macht van de bewoner.

Doordat er geen sprake was van centrale leiding en bestuur, zoals in de omliggende gewesten, ontbraken burchten en adelshuizen. Daar en tegen was er in het laat-middeleeuwse Fryslân wel een talrijke adel aanwezig die als zodanig werd erkend en stonden er zeer veel versterkte huizen van relatief beperkte omvang verspreid over het Friese grondgebied.

Al in de 13e eeuw, maar op grotere schaal in de 14e en 15e eeuw werden de stinzen, behalve voor verdediging, ook voor permanente bewoning gebruikt. Om ze voor bewoning geschikt te maken werden de oude torens uitgebreid of nieuwe ruimer opgetrokken.

Rond 1500 kwam met de komst van een centraal gezag onder Albrecht van Saksen een einde aan de strijd en de onderlinge oorlogen van de hoofdelingen en een einde aan de functie van de stins. Ze verloren hun verdedigende betekenis. Een aantal werd als boerderij aan de kloosters geschonken en deze werden uithoven van de monastieke gemeenschap. De meeste werden (onderdeel van) een comfortabele adelswoning, een state.

Op de kaart zijn de tot nu toe bekende 548 stinzen weergegeven waarvan de locaties vastgesteld zijn aan de hand van geschreven bronnen zoals kronieken, stichtingsgeschiedenissen, verhalende bronnen met vaststaande data, zoals prekadastrale boekhoudingen, als toetssteen. De locaties zijn vlakken met een

juiste afbakening van de percelen, daar waar de documenten voldoende data bevatten. Daar waar de locatie bekend is maar de grootte van het terrein niet of niet voldoende wordt ze aangegeven met een zoekgebied en waar mogelijk een zoekgebied gekoppeld aan een perceel dat wel toe te wijzen is. De vorm en grootte van de percelen zijn vastgelegd aan de hand van de kadastrale kaart van 1832.

Nieuwe bronnen en nieuw archeologisch en bouwkundig onderzoek leiden mogelijk tot een uitbreiding van het totale aantal locaties.

Deze terreinen dienen als archeologische terreinen te worden beschouwd in de zin van de Monumentenwet 1988.

States:

Het aantal, ruim 340, en de spreiding van de states weerspiegelen in belangrijke mate de economische ontwikkeling, welvarendheid en maatschappelijke status van de provincie als ook de daarmee samenhangende bevolkingsdichtheid en -spreiding tijdens de 16^e en 17^e eeuw.

Voor de state, een comfortabele adelswoning, werden de terreinen van de stinzen gebruikt en de bestaande gebouwen uitgebreid met nieuwe vleugels, torentjes en representatieve toegangspoorten boven de gracht. Behalve een 'modernisering' van de bestaande huizen werden er in de 16^e eeuw ook geheel nieuwe adellijke panden en landhuizen opgetrokken, die dus geen verleden als stins hadden.

De states hebben, behalve de uitstraling van het gebouw zelf, ook dikwijls een duidelijk zichtbaar voornaam terrein omgeven door een gracht. Er bevinden zich doorgaans meerdere bijgebouwen zoals een koetshuis of een oranjerie op het terrein en een aangelegde formele tuin en entree. Het complex geeft vaak de indruk van een landschapspark waarin huis en tuin 'n ondeelbaar geheel vormen.

Er kwamen in de tweede helft van de 16e en het begin van de 17e eeuw vooral in Oostergo en

Westergo enkele honderden states tot stand, van states met het karakter van een kasteel tot states die op deftige boerderijen leken, want vaak was een state gecombineerd met een boerenbedrijf. Bij de meeste dorpen stonden - met uitzondering van zuid-oost Fryslân – één of enkele states. In het zuid-oosten werden relatief weinig states gerealiseerd vanwege het nagenoeg ontbreken van middeleeuwse hoofdelingen en hun edele afstammelingen.

In de steden zijn stadsstinzen eveneens uitgebouwd tot stadsstates. Het enige bewaard gebleven kasteeltje is Heringastate (Poptaslot) in Marssum, een buitengewoon representatief exemplaar met een rijke inrichting.

In de 18e en 19e eeuw zijn de meeste states 'op afbraak verkocht'. Een nieuw stelsel van vererving belette de eigenaars om de kostbare gebouwen blijvend te kunnen onderhouden. Op de meeste, meestal omgrachte, terreinen werden boerderijen gesticht die meestal de naam van de state behielden. Ook waar later geen boerderij tot stand is gekomen zijn de state terreinen nog in het landschap zichtbaar en herkenbaar.

Het aantal weergegeven locaties op de kaart is aan de hand van het reeds bekende bestand, gebruikt voor de eerste versie van de Cultuurhistorische Kaart, in combinatie met nieuwe documentatie en informatie geactualiseerd en gerefereerd.

Ook hier geldt dat de locaties vlakken zijn met een juiste afbakening van de percelen, daar waar de documenten voldoende data bevatten. Waar de locatie bekend is, maar de grootte van het terrein niet of niet voldoende, wordt ze aangegeven met een zoekgebied en waar mogelijk een zoekgebied gekoppeld aan een perceel dat wel toe te wijzen is. De vorm en grootte van de percelen zijn vastgelegd aan de hand van de kadastrale kaart van 1832.

Deze terreinen dienen als archeologische terreinen te worden beschouwd in de zin van de Monumentenwet 1988.